

WERL FŐTERÉTŐL BÉCS FŐTERÉIG: ADALÉKOK MICHAEL FLORENZ VON LILIEN KARRIERSTRATÉGIÁJÁHOZ

BÖDŐ KRISZTIÁN

Károli Gáspár Református Egyetem, Bölcsészeti- és Társadalomtudományi Kar,
Budapest, Magyarország

ORCID: [0009-0009-3636-9436](https://orcid.org/0009-0009-3636-9436)

Absztrakt: A tanulmány Eötvös József dédapja, Franz Michael Florenz von Lilien (1696–1776) karrierstratégiáját elemzi, aki a birodalmi posta fejlesztéséért bárói rangot nyert, diplomáciai készségei révén a Habsburg-udvar közvetlen környezetébe került, a család rezidenciáját Bécsbe tette át.

Kulcsszavak: Lilien, sókereskedelem, postahálózat, arisztokrácia

FROM WERL'S MAIN SQUARE TO VIENNA'S MAIN SQUARE: ADDITIONS TO MICHAEL FLORENZ VON LILIEN'S CAREER STRATEGY

Abstract: The study analyzes the career strategy of József Eötvös's great-grandfather, Franz Michael Florenz von Lilien (1696–1776), who was awarded the title of baron for his work in developing the imperial postal service. Thanks to his diplomatic skills, he became part of the immediate circle of the Habsburg court and moved his family's residence to Vienna.

Keywords: Lilien, salt trade, postal network aristocracy

Fiatal kutatóink II., 269–281.

DOI: <https://doi.org/10.56037/978-963-646-399-1-18>

A KUTATÁS HÁTTERE

Alap kutatásom az ercsi uradalom reformkori történetére irányul. A 18. század végén Eötvös József (1813–1871) anyai nagyapja, Lilien József (1753–1828) haszonbérlelőként vette át a birtok kezelését. A koalíciós háborúk kedvező gazdasági feltételeket teremtettek a mezőgazdaság számára, a konjunktúra kihasználásával és a báró mezőgazdasági szaktudásával az uradalom racionalizált birtokká vált. A tőkés üzem jegyeit magán viselő uradalom 1831/32-től ifj. báró Eötvös Ignác (1786–1851) birtokgazdálkodása alatt működött tovább, de a család ellen kibontakozó csődper (1841–1899) végül a gazdaság kényszereladását eredményezte. A mintagazdaság jellemzőit és a csődper Ercsire gyakorolt hatását bemutatni célzó alap kutatás mellett ugyanakkor nem tekinthetünk el a családtörténeti háttértől sem. Lilien Józsefről és tágabb értelemben a Lilien családról magyar nyelvű szakirodalom nem áll rendelkezésre,¹ jóllehet a báró mezőgazdaságban betöltött szerepe és a vásárosnaményi Eötvös családdal való rokoni kapcsolata miatt indokolt a kutatás.

A vizsgálat nehézségét az adja, hogy az ercsi uradalom levéltára megsemmisült, ráadásul Lilien József után nem maradt fenn családi levéltár. Ugyan a vásárosnaményi Eötvös család iratanyaga Szabolcs-Szatmár-Bereg vármegyében fennmaradt, a dokumentumok nem a bárói ágra vonatkoznak. Támpontot jelentettek azok az iratok, amelyeket az észak-rajna-vesztfáliai Werlben őriznek (*Stadtarchiv Werl*). A rendelkezésre álló szakirodalmi gyűjtemény és a vonatkozó német, elvértve latin nyelvű források döntően a Lilienek gazdasági tevékenységéhez kapcsolódnak, ugyanakkor érdemi adalékokkal egészítették ki a család történetére vonatkozó korábbi kutatásokat. A terjedelmi korlátok miatt e rövid tanulmányban Eötvös József dédapjára, Franz Michael Florenz von Lilien karrierstratégiájára helyezzük a hangsúlyt.

VAGYON ÉS RANG A SÓKERESKEDELEM RÉVÉN

A Ruhr-vidék a mai napig jelentős gazdasági terület, ahol ipari arculatú városok egész sora kapaszkodik egymásba, és amely városok már a középkorban is jelentős szereppel bírtak. Az ásványkincsekben gazdag területek polgárai élénk kereskedelmi-gazdasági tevékenységet folytattak, nemkülönben a Dortmundhoz

¹ Eltekintve Nagy Iván genealógiai munkájától, amelynek vonatkozó része egyúttal téves információkat is tartalmaz. Lilien József személyéről, élettörténetéről csupán azok a munkák tanúskodnak – egymást ismételve – amelyek Eötvös József életpályáját mutatják be.

közel fekvő Werlben,² ahol a környező sólelőhelyek kiaknázása egyes patrícuscsaládok politikai és gazdasági felemelkedését alapozta meg. A tetemes sóforrások használata, a sólerakódások eléréséhez szükséges fúrás csak privilegizált családok számára volt lehetséges, akiket *Erbsälzere*nek („örökletes sófőző”) nevezték.³ Ezt a privilégiumot és egyúttal a kiválasztott polgárcsaládokat 1246-ban említik először a források.⁴ A kiváltság örökíthető volt, természetesen csak házasságban született, katolikus fiú utódokra. A címet birtokló családok száma az évszázadok folyamán egyre csökkent, a 20. század óta és napjainkban csupán két ilyen família létezik, a Papenek és a Lilienek. A gyakran egymással is házasságot kötő patrícuscsaládok egyaránt konzerválták politikai szerepvállalásukat a városi élet irányításában és bővítették gazdasági térnyerésüket regionális szinten.

A 18. század elejére politikai fölényük megingathatatlan volt, a városi tanács tagjainak a felét ők adták. A monopolizált sólelőhelyeket bővítették. 1652-től már nemcsak a Werl városfalán belül elhelyezkedő, hanem a városfalon kívül fekvő neuwerki sópárló házak is az Erbsälzerek adminisztrációja alá került. E két tényező konfliktust generált a város további patrícus vezetőivel és gazdasági érdekvédelmi szervezeteivel.⁵ Az egyre kiélezettebbé váló konfrontáció megoldását jelentette, hogy I. József császár 1708-ban lovagi rangot és birodalmi nemességet adományozott hét Erbsälzer családnak, köztük a Lilieneknek is.⁶ A birtokadományozás révén lehetőség adódott a földesúri tevékenységre, hogy kiváljanak, kilépjenek a város irányításából, azonban egyik Erbsälzer sem hagyott fel a vagyont biztosító vállalkozásaival.

A Lilien nevet elsőként 1321-ben említik. Leszármazásukat teljes magabiztossággal azonban a 16. század utolsó harmadától tudjuk nyomon követni. Johann v. Lilien (meghalt 1580-ban) fia II. Johann v. Lilien volt, aki Anna von Papennel kötött házasságot; gyermekük, Diedrich v. Lilien két alkalommal kötött házasságot. Az első, Marie von Kleinsorgennel kötött házasságából született III. Johann v. Lilien, Katharina von Brandisszal kötött házasságából pedig Hermann v. Lilien. E két fiú két virágzó ág alapítói lettek.⁷ Tanulmányunk szempontjából az idősebb ág (*ältere Linie*) érdekes. Gerhard Franz és Johanna Clara Arendsberg

² Werl történetéhez lásd: F. J. Mehler: *Gesichte der Stadt Werl*, Werl, A. Stein, 1891.

³ Uo.

⁴ AT-OeStA/AVA Adel RAA 250.5.

⁵ Bővebben lásd: Friedrich von Klocke: *Das Patriziatsproblem und die Werler Erbsälzer*, Münster, Aschendorffsche Verlagsbuchhandlung, 1965.

⁶ *Genealogisches Taschenbuch der freiherrlichen Häuser* 3, Justus Perthes, Gotha, 1853, 264. Az immár „von” előnévvel rendelkező hét család a következő volt: v. Papen, v. Brandis, v. Mellin, v. Bendit, v. Crispen, v. Schüller [Schöler] és v. Lilien. Leopold von Ledebur: *Dynastische Forschungen* 2, Berlin, Verlag von Ludwig Rau, 1855, 28.

⁷ *Genealogisches Taschenbuch*, 253.

gyermekeként született meg – éppen a család és a város között kibontakozó hatalmi harc idején – Franz Michael Florenz von Lilien (1696–1776).⁸ A város főterén álló Lilien-ház (*Das Lilien Haus*, 1. kép) Florenz születése előtt feltehetőleg a tűz martalékává vált, mégis jelzi a család magas státuszát, hiszen a többi sófőző ilyen elhelyezkedésű ingatlannal nem rendelkezett.⁹

1. kép. A Lilien-ház.

Michael Florenz felmenőihez képest az üzleti tevékenység fenntartása mellett eltérő utat járt be a Thurn und Taxis ház oldalán. Az itáliai eredetű, I. Miksa császártól postamesteri címet nyerő, I. Lipót császártól 1695-ben örökletes hercegi méltóságot szerző család neve egyet jelentett a birodalomban kiépülő postahálózattal.¹⁰ Kezdetben udvari marsallként szolgált a hercegi háznál, képességei révén karrierje azonban gyorsan ívelt felfelé. 1723-tól már a Franz Anselm, a ház második hercegének tanácsosává lépett elő és közvetítő szerepet töltött be a fejedelmi, választófejedelmi udvarok és a hercegi család között. Nem volt olyan

⁸ Másol: Franz Michael Florentin von Lilien. Ledebur: *Dynastische Forschungen*, 28.

⁹ Erbsälzerarchiv Werl, Abt. Familie Freiherren v. Lilien-Waldau, Nr. 110., Bl. 17.

¹⁰ Thurn und Taxis postal system. <https://www.britannica.com/topic/Thurn-and-Taxis-postal-system> (Letöltés: 2025. június 1.)

konfliktus, amelyet ne tudott volna „elsimítani”.¹¹ 1733-ban Nürnberg főpostamestere lett, később a belgiumi maaseik-i főposta is az ő kezelésébe került. Kiváló szervezőképességének, investícióinak köszönhetően a birodalmi postahálózat igazgatójává lépett elő, 1740-pedig pedig – amikor a hercegi család Frankfurtba tette át székhelyét – a teljes hercegi adminisztráció vezetője lett.¹² Jelentős szerepe volt a birodalmi postahálózat külföldi összeköttetéseinek kialakításában (Franciaország, Hollandia) is.¹³ Egy porosz követ jelentésében a legügyesebb embernek nevezte a postaszolgálatban („der routinirteste Mensch im Postzweige”).¹⁴ Az egyre növekvő presztízzsel bíró báró a 18. század közepén ingatlanguyarapításba kezdett. 1752-ben vásárolta meg a mesebelinek ható Borgházat,¹⁵ amely lovagi birtokként (*Rittergut*), udvarházként működött (2. kép),¹⁶ jöllehet arról nem tanúskodnak a források, hogy egyetlen egyszer is megfordult volna itt, sőt még a vásárlást sem maga intézte, hanem Vetter Caspar Theodor von Lilient bízta meg az adásvétel lebonyolításával. A francia ízlés szerint átalakított kert és épületegyüttes egyértelműen reprezentációs célokat szolgált.¹⁷

¹¹ A hercegi család házasságkötéseiben is aktív közvetítő szerepet játszott. Személyes sikernek könyvelhette el, hogy Ferdinánd Alexander herceg számára egy lotharingiai, Franz Anselm herceg pedig egy württembergi hercegnőt vett el. Falko von Lilien-Waldau: *Die Westfälischen Lilien*, Salzburg, 2005, 21.

¹² Uo., 18.

¹³ Karl Heinrich Ritter von Lang: *Adelsbuch des Königreichs Baiern*, München, 1815, 177.

¹⁴ Jul. Evelt: Geschichte der Stadt Dorsten und ihrer Nachbarschaft, *Zeitschrift für vaterländische Geschichte und Altertumskunde*, Vol. 23, Münster, Druck und Verlag von Friedrich Regensberg, 1863, 182.

¹⁵ Albert Ludorf: *Die Bau- und Kunstdenkmäler von Westfalen 16. Kreis Soest*, Münster, Kommissions-Verlag von Ferdinand Schöningh, 1905, 22.

¹⁶ Erbsälzerarchiv Werl, Abt. Familie Freiherren v. Lilien-Waldau, Nr. 110, Bl. 2.

¹⁷ A birtokot a földesúr távolléte miatt Caspar Theodor von Lilien igazgatta, majd rövid ideig haszonbérleményként adták ki. 1825-ig Florenz második házasságából született fia, Christoph von Lilien (1748–1825) birtokgazdálkodása alatt állt. Rudolf Preising: *Büderich. Nachrichten zur Gesichte eines Kirchenspiels und seiner Höfe im Kurkölnischen Amte Werl*, Münster, Aschendorff, 1967, 176.

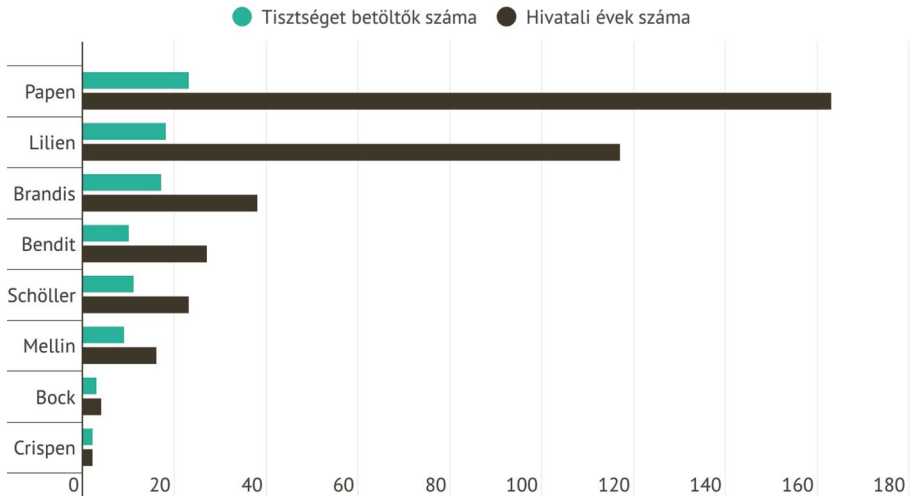

2. kép. A Borg-ház, ma Soest körzetben, Werl egyik területében, Budbergben található.

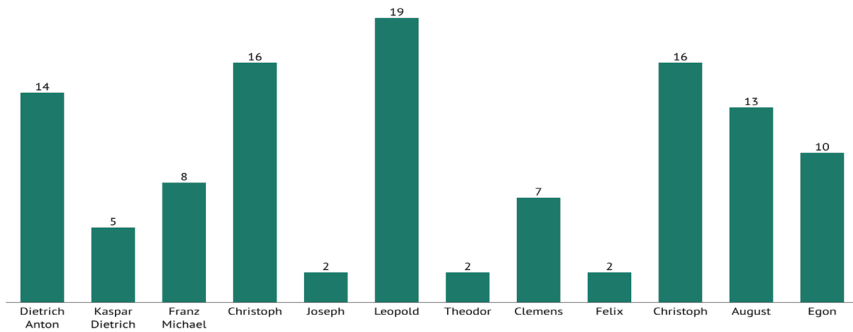
Az ingatlanok Werl közelében feküdtek, hiszen Michael nem hagyott fel a család eredeti tevékenységével sem, nem lépett ki az Erbsälzerek kollégiumából. A 18–19. században a leggyakrabban a Lilienek vagy a Papenek közül kerültek ki az *Erbsälzer-Oberstek* („sófőző ezredes”), akik többek között a tanácsüléseken elnököltek (1. ábra).¹⁸ Ha azt vesszük alapul, hogy a Lilienek között hogyan osztott meg a hivatalviselés, akkor látható, hogy Michael esetén ez nem volt kiugróan magas, mindössze nyolc alkalommal töltötte be a posztot (2. ábra),¹⁹ ami jól jelzi, hogy egyéb tevékenységei elsőbbséget élveztek.

¹⁸ Falko von Lilien-Waldau: *Die Erbsälzer*, Salzburg, 2005, 202–204.

¹⁹ Lilien-Waldau: *Die Erbsälzer*, 204.

1. ábra. Az Erbsälzer-Oberst tisztséget betöltők és a hivatali évek száma családonként a 18–19. században.

2. ábra. Az Erbsälzer-Oberst tisztséget betöltő Lilienek és a tisztségviselés éveinek száma a 18–19. században.

A CSALÁD BÉCSI JELENLÉTE

Karrierje az 1740-es évek második felében tovább ívelt, amikor a Thurn und Taxis család és a Habsburgok között viszály bontakozott ki. VI. Károly ugyan keresztülvitte a nőági öröklési törvényt (Pragmatica Sanctio), halála után azonban egyértelművé vált, hogy ennek a fegyverek erejével kell érvényt szerezni. A katonai és diplomáciai manőverekben járatlan Mária Terézia ellen, a Habsburg-örökségért kirobbanó nemzetközi háborúban (1740–1748) Alexander Ferdinand von Thurn und Taxis a VII. Károly néven 1742-ben német-római császárrá koronázott bajor választófejedelemet, Károly Albertet támogatta, aki azonban 1745-ben meghalt, a császári címet pedig végül Mária Terézia férje, Lotaringiai Ferenc nyerte el.²⁰ A Károly Albert pártolása miatt kompromittálódott Thurn und Taxis ház és a Habsburgok közötti békéltető tárgyalásokat Franz Michael Florenz bonyolította le. Diplomáciai tevékenységét személyes kvalitásai mellett két tényező miatt koronázta siker. Egyrészt a Habsburgoknak szükségük volt az osztrák postarendszer további fejlesztésére, másrészt Lilien ígéretet tett egy, a császári család céljait szolgáló kémhálózat kiépítésére.²¹ A Habsburg Birodalomban a postaszolgálat általános bevezetését 1755-ben hajtották végre, Lilien hosszas előkészítő munkáját követően.²²

Érdemeiért – különös tekintettel a postahálózat kiépítéséért – 1747-ben I. Ferenc német-római császár örökletes birodalmi bárói (*Reichsfreiherr*) rangra emelte,²³ ugyanakkor a cím kiváltása csak 1756-ban történt meg.²⁴ A család címere a következőképpen néz ki: az ezüstpajzsot és a benne fekvő három fekete liliumot széles, vörös és ezüst színekben váltakozó, huszonkét részre osztott pajzszegély veszi körül. A pajzs felett hétgyöngyös bárói korona látható, amelyen két koronás sisak áll. A jobb oldali sisak koronájából három fekete liliummal díszített, befelé fordult ezüst szárny, míg a bal oldali sisak koronájából ezüst és vörös színekkel felosztott szarvak emelkednek ki. A jobb oldali sisaktakaró fekete és vörös, a bal oldali vörös és ezüst. A pajzsot jobb oldalról egy ágaskodó, hátranéző, aranyozott és vörös szárnyú griffmadár, bal oldalról pedig egy ágaskodó, hátranéző, aranyozott oroszlán tartja, védelmezi (3. kép).²⁵

²⁰ Gonda Imre – Niederhauser Emil: *A Habsburgok*, Budapest, Gondolat, 1978, 115–117.

²¹ Elisabeth Bernsdorf: *Livreen und ihre kulturelle Bedeutung für die Fürstenfamilie von Thurn und Taxis*, Münster – New York, Waxmann, 2020, 34 –35.

²² Lilien-Waldau: *Die Westfälischen Lilien*, 4.

²³ Erbsälzerarchiv Werl Nr. Sa 162.

²⁴ Ledebur: *Dynastische Forschungen*, 28.

²⁵ *Genealogisches Taschenbuch*, 264.

3. kép. A Lilien család bárói címere.

A báró három alkalommal kötött házasságot. Első felesége Christina Ludovica v. Schacht lett, akitől négy gyermeke, három fia és egy lánya született. Míg második- és harmadszülött fiai (Karl és Friedrich) katonai pályán szereztek rangot,²⁶ addig a legidősebb fiú, az 1742-ben született, rézkarcokért lelkesedő Alexander Ferdinand édesapja örököseként nemcsak a birodalmi és németalföldi postahálózat igazgatását vette át, hanem a Thurn und Taxis ház követévé, titkos tanácsadójává is vált, így a Lilienek kezében maradt a császári és a hercegi család közötti kapcsolattartás is. Alexander két házasságából mindössze egyetlen fiú született 1780-ban, Karl Wielhelm.²⁷ Második felesége a legmagasabb bécsi körökből származott, hiszen VI. Károly német-római császár és Mária Terézia titkos tanácsosának, a Titkos Kancellária titkárnak, Johann Christoph von Bartenstein lányát,²⁸ Maria Theresiát vette el 1747-ben, akitől egy lánya és két

²⁶ Lilien-Waldau: *Die Westfälischen Lilien*, 174.

²⁷ *Genealogisches Taschenbuch*, 267.

²⁸ Bartenstein báró udvaron belüli pozícióját éppen a Pragmatica Sanctio elfogadtatásában játszott kulcsfontosságú szerepe növelte. Bartenstein gróf pályájáról röviden lásd: Constant von Wurzbach: *Biographisches Lexikon des Kaiserthums Oesterreich I*, Bécs, Verlag der Universitäts-Buchdruckerei von L. C. Zamarski, 1856, 163–164.

fia született. Christoph 1748-ban, édesapja révén két birtok, a vesztfáliai Borg és Lahr (Laer) került a kezelésébe, illetve a nürnbergi posta igazgatójaként tevékenykedett. A másodszülött fiú, Christoph édestestvére, Joseph, teljes nevén Joseph Georg Franz Xaver Michael v. Lilien 1753. december 22-én született Bécsben, a családi ingatlan közelében lévő Szent Mihály templomban keresztelték meg, keresztapja nagyapja, Christoph von Bartenstein lett.²⁹

Az arisztokrácia soraiba emelkedő család bécsi pozícióját a házassági stratégián kívül további két tényező erősítette. A Habsburg Birodalom kormányzati és kulturális központjában ingatlanhoz jutni nehéz feladat volt, egyúttal roppant költséges is. Lilien a Hofburg közelében lévő főtéren (*Wien Am Hof*) vásárolt meg és alakíttatott ki rezidenciát. Az épület a 18. század közepén a legmagasabb lakóépületnek számított Bécsben,³⁰ az impozáns rezidencia homlokzatán ma is jól láthatóak a családi címerben is feltűnő liliomok. A család udvari pozícióját erősítette fiai oktatásával is. A császárvárosban számos lehetőség kínálkozott az arisztokrata, nemesi ifjak oktatására, művelődésére,³¹ az intézmények közül kiemelkedett a *Collegium Theresianum*. A jezsuita oktatási szisztéma szerint zajló, összbirodalmi elitképzést megvalósító akadémián a hagyományos latin műveltség és a nemesi erények elsajátítása mellett a kor színvonalának megfelelően nagy hangsúlyt helyeztek a különböző tudományterületek művelésére is.³² Bár a Habsburg-udvar biztosított ösztöndíjas helyeket, a képzés roppant költséges volt. Franz Michael Florenz mind a hat fiát az akadémiára küldte tanulni, s olykor az is előfordult, hogy egyszerre három Lilien tanult az intézményben.³³ A báró kulcsfontosságúnak tartotta, hogy gyermekei egytől egyig a család társadalmi tőkét tovább növelve a legmagasabb körökben mozogjanak és versenyképes tudás birtokába kerüljenek. A Lilien-ifjak neveltetése egyúttal jelzi apjuk

²⁹ Lilien József keresztelési anyakönyvi kivonata. Az anyakönyvi kivonat elérhető a bécsi anyakönyvek online adatbázisában az alábbi rákereséssel: <https://data.matricula-online.eu/en/oesterreich/wien/01-st-michael/01-13/?pg=262> (Letöltés: 2025. június 1.)

³⁰ Erbsälzerarchiv Werl, Abt. Familie Freiherren v. Lilien-Waldau, Nr. 110., Bl. 23.

³¹ A bécsi oktatási intézményekről újabbak lásd: Kökényesi Zsolt: *Az udvar vonzásában*, Budapest, L'Harmattan, 2021, 39–71.

³² Uo., 58.

³³ Elsőként Franz Michael Florenz első házasságából származó két, később katonai pályát bejáró fiai végeztek az intézetben (Karl 1751–1757, Friedrich 1751–1758), majd legidősebb fia, Alexander (1759–1762). Második házasságából Christoph (1755–1763) és Joseph (1760–1771), végül harmadik házasságából Polycarp (1772–1774). Max Freiherrn von Gemmell-Flischbach: *Album des Kaiserl. Königl. Theresianums (1746–1880)*, Bécs, Verlag der Buchhandlung von Moritz Perles, 1880, 24., 25., 29., 32., 44.

tehetőségét, hiszen az éves tandíj összege 400 forinttól egészen 900 forintig terjedhetett, amelyet 1759 és 1762 között háromszorosan is meg kellett fizetnie.³⁴

A báró 1776. július 31-én halt meg Bécsben, a császári temetőben (*der Kaiserliche Gottesacker vor dem Schottentor*) helyezték örök nyugalomra.³⁵ Végrendelete fennmaradt, de a várakozások ellenére az ingatlanok sorsára nem derült fény. Gyermekei közül a legnagyobb összeget (78 000 gulden) első házasságából származó fiaira hagyta (Alexander, Karl, Friedrich), míg második házasságából született Christophra 7500, Josephre (Lilien József) pedig 20 000 guldent hagyott.³⁶

4. kép. Wien Am Hof 7., 1912.³⁷

³⁴ Kökényesi Zsolt: „A nemesi erények műhelye”. A Collegium Theresianum mint lovagi akadémia, *Hadtörténelmi Közlemények*, 147. évf., 2013/1, 137–138. A postaigazgató vagyonáról csak találgatni lehet. 1733-ban már évi 4000 gulden jövedelemmel rendelkezett, de további mellékjövedelmei is lehettek, hiszen egyrészt számos ingatlannal rendelkezett, továbbá az Erbsälzer címből kifolyólag vesztfáliai érdekeltségei is voltak. Lilien-Waldau: *Die Westfälischen Lilien*, 18.

³⁵ Lilien-Waldau: *Die Westfälischen Lilien*, 81.

³⁶ AT-OeSTA/HHStA HA OMaa 21–7.

³⁷ Bruno Reiffenstein (Fotograf), 1., Am Hof 7, 8, 9, 1912, Wien Museum Inv.-Nr. 37353, CC0. <https://sammlung.wienmuseum.at/objekt/93216/> (Letöltés: 2025. június 1.)

ÖSSZEGZÉS

A Lilien család felemelkedésének alapját a sókereskedelemben betöltött szerepük képezte. A megszerzett kiváltságok révén jelentős patrícius dinasztiává váltak, ugyanakkor a nemesi rang elnyerését követően is megőrizték polgári-vállalkozói szemléletmódjukat. A család történetében különösen kiemelkedő szerepet töltött be Franz Michael Florenz von Lilien, aki politikai kvalitásainak és kapcsolatrendszerének köszönhetően birodalmi szinten is meghatározó pozíciót vívott ki magának. Sikerrel jutott el a Habsburg-udvar központi köreihez, és jelentős szerepet játszott abban, hogy a család második bárói generációja integrálódni tudott az udvari, a tágabb értelemben vett birodalmi elitbe.

FORRÁSOK

Österreichisches Staatsarchiv:

AT-OeStA/AVA Adel RAA 250.5

AT-OeStA/HHStA HA OMAA 21–7.

Stadtarchiv Werl:

Erbsälzerarchiv Werl, Abt. Familie Freiherren v. Lilien-Waldau, Nr. 110.

ONLINE FORRÁSOK

Britannica, Thurn und Taxis postal system. <https://www.britannica.com/topic/Thurn-and-Taxis-postal-system>

Bruno Reiffenstein (Fotograf), 1., Am Hof 7, 8, 9, 1912, Wien Museum Inv.-Nr. 37353, CC0. <https://sammlung.wienmuseum.at/objekt/93216/>

Lilien József keresztelési anyakönyvi kivonata. <https://data.matricula-online.eu/en/oesterreich/wien/01-st-michael/01-13/?pg=262>

IRODALOMJEGYZÉK

BERNSDORF, Elisabeth: *Livreen und ihre kulturelle Bedeutung für die Fürstenfamilie von Thurn und Taxis*, Münster – New York, Waxmann, 2020.

EVELT, Jul.: *Geschichte der Stadt Dorsten und ihrer Nachbarschaft, Zeitschrift für vaterländische Geschichte und Altertumskunde*, Vol. 23, Münster, Druck und Verlag von Friedrich Regensburg, 1863.

GEMMELL-FLISCHBACH, Max Freiherrn von: *Album des Kaiserl. Königl. Theresianums (1746–1880)*, Bécs, Verlag der Buchhandlung von Moritz Perles, 1880.

Genealogisches Taschenbuch der freiherrlichen Häuser 3, Gotha, Justus Perthes, 1853.

- KLOCKE, Friedrich von: *Das Patriziatsproblem und die Werler Erbsälzer*, Münster, Aschendorffsche Verlagsbuchhandlung, 1965.
- KÖKÉNYESI Zsolt: „A nemesi erények műhelye”. A Collegium Theresianum mint lovagi akadémia, *Hadtörténelmi Közlemények*, 147. évf., 2013/1, 134–148.
- KÖKÉNYESI Zsolt: *Az udvar vonzásában*, Budapest, L'Harmattan, 2021.
- LANG, Karl Heinrich Ritter von: *Adelsbuch des Königreichs Baiern*, München, 1815.
- LEDEBUR, Leopold von: *Dynastische Forschungen 2*, Berlin, Verlag von Ludwig Rauh, 1855.
- LILIEN-WALDAU, Falko von: *Die Erbsälzer*, Salzburg, 2005. (Kézirat, Stadtarchiv Werl.)
- LILIEN-WALDAU, Falko von: *Die Westfälischen Lilien*, Salzburg, 2005. (Kézirat, Stadtarchiv Werl.)
- LUDORF, Albert: *Die Bau- und Kunstdenkmäler von Westfalen 16. Kreis Soest*, Münster, Kommissions-Verlag von Ferdinand Schöningh, 1905.
- MEHLER, F. J.: *Gesichte der Stadt Werl*, Werl, A. Stein, 1891.
- PREISING, Rudolf: *Büderich. Nachrichten zur Gesichte eines Kirchenspiels und seiner Höfe im Kurkölnischen Amte Werl*, Münster, Aschendorff, 1967.
- WURZBACH, Constant von: *Biographisches Lexikon des Kaiserthums Oesterreich 1*, Bécs, Verlag der Universitäts-Buchdruckerei von L. C. Zamarski, 1856.